

Дати

LX

Соломія Павличко

Свій шлях у науку Соломія Павличко (1958 – 1999) розпочала як “зарубіжник” – із дослідження американської й англійської літератури. Після закінчення Київського національного університету імені Тараса Шевченка (романо-германська філологія) та захисту кандидатської дисертації (1984) працювала науковим співробітником у відділах світової літератури й теорії літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. На основі дисертаційної праці підготувала й видала монографію “Філософська поезія американського романтизму” (1988). Згодом виходять книжки “Байрон. Нарис життя і творчості” (1989) і “Лабіринти мислення. Інтелектуальний роман сучасної Великобританії”

(1993). Та все ж найповніше талант дослідниці виявився на українському матеріалі, який вона починає активно осмислювати десь на зламі 1980 – 1990-х років. То був час переформатування українського літературознавства – зміни методологічних орієнтирів, відкриття нових тем і напрямів досліджень, освоєння нових джерел і способів вислову, а водночас поєднання “старого” і “нового”, традиційно усталеного і по-новаторському провокативного, навіть викличного. Серед тодішніх молодих науковців С. Павличко, мабуть, була найбільш підготовлена і сприйнятлива до цих змін, хоча, слід визнати, унаслідок зрозумілих причин давалося це нелегко. Очевидно, одним із перших кроків у цьому напрямі стала її доповідь на міжнародному конгресі “Леся Українка і світова культура” (Луцьк, 1991) про листування Лесі Українки й Ольги Кобилянської та пошуки “толерантного” (з урахуванням тодішніх обставин) підзаголовка до неї: щось на зразок (якщо не зраджує пам’ять) “стиль письма і психологія взаємин”. А “точкою неповернення” для неї особисто, вважаю, і для українського літературознавства загалом стала її докторська дисертація (1995) та монографія “Дискурс модернізму в українській літературі” (1997). Те, що вряди-годи виринали на рівні спонтанності, випадковості, а інколи й банальної претензії на “новизну”, а саме: модернізм, фемінізм, ніцшеанство, *fin de siècle*, сексуальність, екзистенціалізм, фрейдизм тощо, – у цій книжці було ідентифіковане й систематизоване як науково-поняттєвий апарат, за допомогою якого розкривається сутність українського модернізму. І що важливо – без надриву та зайвої претензійності, без зловживань термінологією й цитатами “нових класиків”, із ясним мисленням, логічним викладом і зрозумілою мовою. А такі явища, скажімо, як Петров-Домонтович-Бер, МУР, Костецький та ін., уперше стали предметом теоретичних дослідів та вагомим надбанням українського історико-літературного процесу ХХ ст. Тому ця книжка й донині залишається “азбукою” для кожного, хто досліджує таке складне й неоднозначне явище, як український модернізм.

Ще одна монографія С. Павличко – “Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агата Ангела Кримського”, видана 2000 р. вже по смерті авторки та перевидана у 2001-му й 2016-му роках. Вона цінна не лише тим, що відкриває для українського дослідника й читача досі недостатньо відому постать А. Кримського, а й тим, що окреслює новий напрям у літературознавстві – проблему письменницької ідентичності як сукупності творчих, інтелектуальних, політичних, ідеологічних, комунікаційних, етнічних, психоемоційних, гендерних інтенцій. Унаслідок цього відпадає потреба в

“підтягуванні” (неминучому в подібних випадках) автора до певних канонізованих і “забронзовілих” ідейно-стильових течій чи напрямів, запозичених і нав’язаних “згори” штампів, а натомість дослідник дістає змогу зосередитися на пізнанні самтожності й неповторності творчої індивідуальності як самоцінного явища. Важливо, що такий підхід знаходить в українському літературознавстві своїх прихильників. Упродовж останніх років з’явилися ґрунтовні праці про Юрія Федьковича (Лідія Ковалець), Наталю Кобринську (Алла Швець), Миколу Зерова (Володимир Панченко), які розвивають і врізноманітнюють методологію досліджень письменницької ідентичності, і це, гадаю, дає надію на нові, незаангажовані й неупереджені, перспективи нашого літературознавства.

Отже, обидві монографії демонструють не лише глибоке знання фактичного матеріалу, архівних джерел, бібліографії та оригінальне їх тлумачення, а й ґрунтовну зорієнтованість у новітніх методологічних набутках та прагнення їх творчо переосмислити, ураховуючи своєрідність українського літературного процесу. Це зразок класичного академічного літературознавства. А тому всілякі піар-наміри (не інакше!) демонізувати постать дослідниці лише шкодять пізнанню й розумінню сутності та непересічного значення її наукового доробку.

Л. С.

Нижче друкуємо (за люб’язної згоди доньки Богдани) підрозділ із книжки Соломії Павличко “Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського” (Київ: Основи, 2016. – С. 311–336). Список літератури і примітки подано відповідно до стандартів журналу; фрагменти викладу, які потребують уточнення, прокоментував О. Брайко.

Соломія Павличко

СУЧАСНЕ УКРАЇНСТВО, АБО ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МОДЕРНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

На початку століття, найвірогідніше в час близький до написання останніх трьох частин “Андрія Лаговського”, напередодні російської революції 1905 року Агатангел Кримський працює над великою працею російською мовою під назвою “Що таке сучасне українство?” [7, 205]¹. На жаль, з невідомих причин вона залишилася незавершеною. Однак із понад двохсот сторінок чернеток, нотаток, виписок, фрагментів, конспектів можна скласти досить добре уявлення про напрям політичного мислення Кримського. Книжка мала бути теорією нації взагалі й обґрунтуванням доцільності українського націоналізму зокрема. Окрім цього йшлося також про перспективи його розвитку.

Кримський не відступив у цій праці від своїх звичок: вона водночас ґрунтовна й непослідовна, масштабна й хаотична. А втім, хаотичним був виклад матеріалу, але не мислення, яке вирізнялося надзвичайною ясністю, хоча Кримський писав не на “свою” тему. Щоправда, писати не на “свою” тему для українського письменника і вченого справа звична. Кримського це стосується якнайбезпосередніше. Для нього взагалі не існувало такого поняття, як “своя” тема, чи, іншими словами, певне наукове обмеження у виборі предмета досліджень чи роздумів. Кримський зацікавився темою націоналізму ще в Колегії Галаґана, він висловлювався на теми націоналізму в статтях 90-х років, вступав у політичні полеміки з Франком, Павликом і Драгомановим і мав свою

¹Текст написаний російською мовою, переклади всіх цитат – мої. Крім того, в тексті Кримського багато скорочень окремих слів, які в перекладі розшифровані. (С. П.).

думку з кожного суспільного питання, включаючи економічні. Отже, в тому, що одного дня він сів писати велику працю про націоналізм, немає нічого дивного.

Те, що цей “один день” припав приблизно на 1904 рік, так само не дивно. (Час роботи над книжкою можна встановити за датами певних подій, які згадує Кримський, і за джерелами, які він цитує. У праці немає посилань на жодний текст, опублікований пізніше 1904 року). Росія стрясалася і тріщала напередодні революції. Український рух так само набирив обертів, його ідеологи вже не вичерпувалися кількома галицькими письменниками. Ідея національної самостійності як мети окреслювалася дедалі ясніше і впевненіше. Микола Міхновський уже написав “Самостійну Україну”, а Франко – “Поза межами можливого”.

Крім того, з’явилися модерні політичні партії: РУП (Революційна українська партія), УСП (Українська соціалістична партія), УНП (Українська народна партія) та ін. Вони починали публікувати власні видання, виступати з певними національними і політичними програмами. Деякі з цих програм, зокрема партій соціалістичної орієнтації, непокоїли Кримського.

Ще більше його непокоїв той напрям, що його набирив соціалістичний рух у Росії, а саме поширення у ньому марксистських ідей “космополітизму” або “інтернаціоналізму”, в яких Кримський відчув значно більшу небезпеку для України, ніж в усіх попередніх російських політичних напрямках. Хвилював його і той шлях, яким ішов соціалістичний рух у Європі, адже і в Росію, і в Україну соціалістичні ідеї поширювалися із Заходу.

На цьому тлі Кримського цікавить науковий фундамент, логічна аргументація доцільності, суспільної корисності, історичної справедливості й перспектив українського націоналізму, або української ідеї чи, точніше, української національної ідеї.

Донедавна, пише Кримський, саме слово “українство” було символом чогось відсталого, мало не мертвого. Однак воно – явище, а не слово – за останній час розвинулося, поглибилося, значно ясніше сформулювало свої цілі. І все ж для більшості великоросів і русифікованих українців українське питання залишається terra incognita. В російських колах продовжується незаслужене знущання з українства, започатковане свого часу з легкої руки Віссаріона Белінського.

Книжка Кримського писалася для російськомовного читача, передовсім для зрусифікованих українців інтелектуального стану. Отже, її додаткове завдання було переконувати, рекрутувати під національні знамена потенційних прихильників національного руху. Саркастична посвята “Присвячується українським “безбатченкам” і “безматченкам”, ренегатам своєї нещасної нації...” [7, арк. 1], насправді була не так прокльоном на адресу зрадників, як засвідчувала читацьку адресу тих людей, котрих ще можна було повернути до національного руху.

Небезпеки для української ідеї

1) Росія

На думку Кримського, українська ідея перебуває під постійною загрозою. Головна загроза виходить із Росії. Як репресивна держава вона принесла Україні ярмо кріпосного права, панцаризм, панправославизм. Досі заборонене українське книговидання, газети, журнали, не дозволені уроки української мови в народних школах. Народна темнота оберігається з особливою ревністю, значно більше, ніж народна темнота великоруська. І це зрозуміло: народ, який не знає своєї літератури й історії, не може розвинутися в націю.

Російські вороги українства стверджують, що окрема українська мова не існує, а є сумішшю російської й польської мов. Російське слов’янофільство та

месіанство завжди мали й мають антиукраїнський характер. (Кримський згадує зокрема про недавню статтю професора Київського університету Тимофія Флоринського “Малорусский язык и “українсько-руський” літературний сепаратизм” (“Этнографическое обозрение”, 1900, кн. 3) як про справжній донос на українських учених і ціле суспільство). Російське західництво виглядає як значно привабливіша течія, однак і воно висуває сумнівні положення.

Хоча суть російства і не головне запитання, яке ставить Кримський у цій праці, однак воно достатньо важливе. Адже неможливо говорити про перспективи звільнення українства, не враховуючи стан справ у російській політиці й науці. Крім того, Кримський не дивиться на Росію і російство ззовні. Як професор Московського університету він перебуває у самому його серці. Він отримує інформацію про те, що діється в Росії, швидко і з перших рук.

У книжці, чи точніше в її плані, немає жодного розділу, який би принаймні в начерку містив певну концепцію російства як цілості. Кримський вибірково конспектує твори російських авторів, у яких ідеться про розуміння російськості, а також про ставлення до українського питання, часом просто випишує влучні, на його думку, цитати, що, втім, не завжди пов'язані з головним напрямом його аргументації. Праця переповнена, навіть перевантажена цитатами з Драгоманова, Лаврова, Горького, Плеханова, Бакуніна, Герцена, Пипіна, Мілюкова та ін. Думки самого Кримського про Росію так само розкидані по всій праці.

Кримському особливо подобаються слова колишнього студента Петра Бессеменова з “Міщан” Горького, які задають певний тон його власним роздумам про Росію: “Коли француз чи англієць говорить: “Франція”, “Англія”, він обов'язково уявляє собі за цим словом щось реальне, відчутне... зрозуміле йому... А я кажу “Росія” і відчуваю, що для мене це – звук порожній. І в мене немає можливості вкласти в це слово який-небудь ясний зміст” [7, арк. 40]. Ці слова, які Кримський загалом відносить до російських космополітів, відбивають і його особисту розгубленість перед запитанням, що таке “Росія” і куди вона прямує. Однак праця Кримського не про те. Його цікавить лише один аспект “Росії”: ставлення різних політичних і культурних груп цієї країни до українського питання.

Вчених, які б мали хоч якусь симпатію до України, її прагнень чи принаймні до її художньої літератури, дуже мало. Особисто Кримському більш-менш імпонує позиція двох учених, гідних уваги і поваги: Александра Пипіна, автора капітальних книг “Історія російської літератури”, “Історія російської етнографії” та інших, і Павла Мілюкова, автора “Нарису з історії російської культури”. Праці Пипіна, його критика слов'янофільства, на думку Кримського, “служать докором шовінізму і захистом здорової національної ідеї і національностей” [7, арк. 40]. Один із найбільш гострих і обережних умів нашого часу (за Кримським) професор Мілюков застерігає від обох крайнощів – від застарілої ідеї “повної національної самобутності” і “нівеляторських поглядів на явище національності “західників”” [7, арк. 40].

Кримський добре обізнаний з суттю суперечок між слов'янофілами і західниками, однак уважає, що обидва погляди не такі вже непримиренні й протилежні, як здається. І слов'янофілів, і західників Кримський перевіряє на ставлення до України. І якщо зі слов'янофілами все зрозуміло, то західники, а також соціалісти заслуговують на окрему розмову.

В оцінці російських соціалістів Кримський спирається на студію Драгоманова “Історична Польща і великоруська демократія” (1881). Як і десять років тому, Кримський перебуває під великим впливом Драгоманова. Власне, він не просто вивчає і конспектує Драгоманова, Драгоманов – це вогонь, від

якого запалюється радикалізм Кримського. Так само книга Драгоманова – це методологічна основа. Драгомановське бачення російської й української історії, а також великоруського соціалізму й націоналізму до певної міри надихає Кримського на власні теоретизування.

Він пише, що за роки, які минули від закону 1876 року, а також від написання вищезазначеної праці Драгоманова, мало що змінилося. Російська публіка нічого не знає про українське питання. І далі майже дослівно переказує багато з положень Драгоманова: “Бюрократичний централізм і органічна тенденція думати і вирішувати за інших настільки в’їлася в мозки великоросів (завдяки, напевно, впертій 500-літній тактиці царизму і “собирателей” Русі), що вони за цим масштабом все вимірюють” [7, арк. 205. 87]. Тому, на думку Кримського, “точки опори” політично мислячим українцям треба шукати всюди, але не в поглядах великоруської публіки.

У своїй праці Драгоманов проаналізував критичне ставлення до польського патріотизму й сепаратизму різних російських опозиційних відносно уряду організацій і постатей: Герцена, Бакуніна, “Землі і волі”, “Народної волі” та ін. Кримського надихає зауваження Драгоманова, що коли спробувати окреслити кордони між Росією та Польщею (не-Росією), то виокремиться не тільки Польща, але й Україна, Білорусія, Литва, Латвія, Фінляндія і т. д. Драгоманов бачить два варіанти незалежності, а відтак два шляхи вирішення національного питання в Росії й загалом у Східній Європі: “Незалежність певної області і нації може бути досягнута або повним відокремленням її у власну державу (сепаратизм), або відгородженням її самоуправління без цього відокремлення (федералізм)” [3, 253]. Драгоманов вважає, що істинний шлях – це федералізм. Кримському близька ідея сепаратизму. Обстоюючи сепаратизм, Кримський посилається на численні приклади того ж таки Драгоманова. Наприклад, Драгоманов детально аналізує месіанізм Герцена та російський месіанізм загалом. І хоча основа месіанізму Герцена значно ліберальніша за месіанізм слов’янофілів (Герцен уважав, що вільна Україна простягне руку до союзу з Росією), такий месіанізм Драгоманов (і слідом за ним Кримський) відкидає. Кримський переписує до свого конспекту рядки Драгоманова про те, що російський месіанізм завжди заважає спокійному і справді науковому аналізу питання про зв’язок і відносини великоросів з народами, які входять до складу Росії, і про те, що цей месіанізм переростає в імперський “всеобрусительный” бюрократизм [7, арк. 163–166]. (Див. також: [3, 47]).

Навіть такі амбівалентні в поглядах на Україну фігури, як Герцен, на думку Кримського, перевелися в Росії, серед сучасного покоління революціонерів панує байдужість до потреб народів, які населяють Росію. Сучасні російські соціалісти-“інтернаціоналісти” твердо переконані, що національність суперечить суспільному розвитку й проґресові.

2) *Марксизм*

Отже, небезпека сьогоднішнього дня, а відтак і необхідність написання книжки Кримського походять не лише з боку репресивної Росії, її уряду, законів, а також з боку її інтелектуалів і письменників. Небезпеку становлять не лише російські шовіністи, такі як князь Мещерський або Суворін, не лише письменники-слов’янофіли, а й носії сучасних “визвольних”, соціалістичних, а точніше марксистських ідей.

“...Увага наших передових людей цілком поглинута палкою соціально-політичною боротьбою і космополітичними ідеями соціалізму. Марксизм, недостатньо широко зрозумілий, зосередив передові уми на економіці, відсунувши, точніше, відкинувши питання про національність, як уже вирішені не на його користь в лиці націоналізму. Як передова людина мислить тут

українським: помилковий і шкідливий “націоналізм”, отже, й “ідеал національності”, як його передумова, так само шкідливий” [7, арк. 5].

З цієї цитати зовсім не випливає, що Кримський є цілковитим культурником, який не цікавиться питаннями економіки. Він ними навіть дуже цікавиться, проте не вважає, що економічні питання треба протиставляти національним. Ідея про небезпеку марксизму – лейтмотив праці, власне з бажання осмислити цю небезпеку і відповісти на неї вона й народилася.

Кримський пише, що часто можна почути, ніби націоналізм як доктрина віджив свій вік і скоро нації зникнуть і залишиться одна нація – людство. Ця думка приваблює своєю простотою і радикальністю. Вона має претензію вирішити найскладніші проблеми людського життя на основі кожному доступних і “немудрих передумов”. Сучасні космополіти ставлять запитання: навіщо забивати собі голову національними завданнями, якщо все одно час знищить усі нації? [7, арк. 48].

Кримський досить детально розглядає погляди на націоналізм сучасної соціал-демократії. Його увагу передовсім привертають ідеї з національного питання відомого марксиста Карла Каутського. На зламі віків Каутського добре знали як у Росії, так і в Україні. Його статті і книжки друкували українською мовою зусиллями українських соціалістів. Наприклад, 1899 року у Львові вийшла брошура Каутського “Народність і її початки” з післямовою В’ячеслава Будзиновського, 1904 року РУП випустила іншу брошуру Каутського – “Соціальна революція”. В перших двох декадах нашого століття з’являються численні інші праці Каутського українською мовою.

Крім того, українські соціал-демократи навіть з австрійської України читали їх російською мовою. В бібліотеці Івана Франка серед великої добірки праць Маркса, Лассаля та інших європейських соціал-демократів у російських перекладах зберігалася книга “Економічне вчення Карла Маркса в популярному викладі Карла Каутського”, видана в “Русской типографии” в Женеві 1888 року. Нарешті багатьом (до них належав і Кримський) праці Каутського були доступні в німецьких оригіналах.

Кримський детально конспектує і коментує статтю Каутського “Національність нашого часу”¹. Він погоджується з думкою Каутського про те, що національні ідеї мають величезний вплив на сучасні народи і культури, а також з тим, що “класичною” формою сучасної держави є національна держава. Зрозуміло, що Кримського цікавлять передусім “некласичні” держави, яких на цей час у Європі більше, ніж “класичних”. Це – Швейцарія, Австрія, Росія. Наприклад, Австрія не має єдиного центру, єдиної економіки. Тому, за прогнозом Каутського, її розірвуть економічні антагонізми між різними регіонами. Дестабілізаційним фактором є також “язикова мозаїка”, відсутність єдиної мови [6, 31–32]. (Див.: [7, арк. 24]). Кримському імponує багато ідей, висловлених Каутським: про те, що мова не є визначальним чинником націоналізму (Ірландія говорить англійською мовою, але націоналізм там від цього не менший), про те, що “нація стала організмом, що регулює економічне життя народу” [6, 31–32]. (Див.: [7, арк. 26]), а відтак виокремлення суспільства в національні держави було одним із могутніх факторів новітнього економічного розвитку та багато іншого.

Водночас Кримський не погоджується з багатьма положеннями Каутського. Передовсім з тим, що сучасні національні держави перешкоджають економічному розвитку. Інше сміливе твердження Каутського, яке дуже не подобається Кримському: національна ідея – це буржуазна ідея; колись національна ідея творила героїв, сьогодні під неї маскується шахраї і спекулянти [6, 28]. (Див.: [7, арк. 27]). Тому, коментує Кримський, “наші”, тобто

¹ Ця праця була видана українською мовою: [6].

російські, космополіти так люблять цитувати Каутського для підтвердження своїх антипатій до національної ідеї. Тим часом коментарі українських соціал-демократів радикально відмінніші. Наприклад, Будзиновський, один із засновників радикальної партії, у “Додатку” до українського перекладу Каутського пише: “...Кавцкі (Каутський. – С. П.) зриває з науковим методом і льогікою, а на місце ученого виступає загвожджений доктринер, котрий разом з буржуазією засуджує на смерть “буржуазийний продукт” – націоналізм. ... Кавцкі забув, що ідея не все мусить іти до гробу із своїм творцем, що вона може статися власністю наслідника, котрий її розвине ще глибше і всесторонніше як сам автор”. Таким “наслідником” стане пролетаріат, який “поглибить і розширить національну ідею змаганнями робучої кляси і розплинеться в загальнонароднім націоналізмі робучої кляси. ...Сама ж соціалістична ідея економічного колективізму є не що інше, як найостаточнішою льогічною консеквенцією націоналізму” [2, 61–62].

Будзиновський намагається полемізувати з Каутським у рамках його ж суспільно-економічної теорії. Кримський оцінює його теоретизування з погляду української ситуації. Обоє ніяк не можуть сприйняти пророцтво Каутського про швидке зникнення більшості національних мов і запанування кількох “світових”, універсальних мов, які полегшуватимуть економічні відносини. Будзиновський називає такий прогноз нісенітницею і досить несподівано зауважує, що нинішньому капіталістові для бізнесу важливіше знати не світові, а малі мови, навіть діалекти: (“Німецькому купцеви нині болгарський і сербський, а навіть афганський і бушменський язик потрібніший, як французький” [2, 66]). Тим часом Кримському просто не вистачає слів для обурення. Цитуючи твердження Каутського про те, що чеська мова загине з тієї причини, що капіталізм розвивається скоріше за чеську націю, Кримський ставить після нього “?!”. “Селянство і дрібна буржуазія приречені на загибель, – говорить Каутський, – а разом з ними і мови, якими вони говорять”. Контраргумент Кримського: аграрне питання в сучасному соціалізмі ще не з’ясоване. Питання, чи загинуть мови, якими говорить селянство і буржуазія, спірне. Як це може статися? В міркуваннях Каутського надто багато економіки, а також легкості в ставленні до мови. Мова – це психофізіологічне явище, значення якого і для особи, і для нації дуже велике. Так само велике її соціальне значення [7, арк. 35–36].

Ще один німецький соціаліст, якого цитує Кримський, – це Август Бебель. У праці “Жінка і соціалізм” (1879) він побіжно торкнувся національного питання. Роздуми Бебеля з цього приводу мають абстрактно-футурологічний характер. Він пише, як у майбутньому національна ідея відступить перед інтернаціоналізмом, як на зміну національним інтересам в економіці прийде світова економіка, як народи не експлуатуватимуть один одного і запанує “новий лад, який поступово пошириться на всі країни світу” [1, 556]. Бебель міркує загальніше від Каутського, дещо з його ідей потенційно могло б заімпонувати Кримському. Однак його насторожує протиставлення Бебелем національних і загальнолюдських інтересів [7, арк. 38]. І хоча на вищій стадії цивілізації суперечність між ними, за Бебелем, нібито зникне, Кримський ставиться до цих пророцтв без жодного ентузіазму.

Він говорить, що практика не дуже хоче коритися таким теоретичним мудруванням. Навпаки, всюди відбувається напружена національна боротьба і течуть “криваві ріки”. На думку Кримського, теорії соціалістів безпідставні, що підтверджується сучасними національними рухами в Європі, яких неможливо не помітити.

Для соціаліста Кримського критика соціалізму є нелегкою справою. Адже всяке соціальне гноблення викликає у нього нервову реакцію, і не меншу,

ніж гноблення національне. Однак Кримський бачить безперечний конфлікт між ідеями соціалізму/марксизму й націоналізму. Він уважає, що треба не заперечувати націоналізм, а виробити новий погляд на його завдання. Так само треба не заперечувати соціалізму в цілому, а лише відкинути його поверхову й нереалістичну національну теорію.

Теоретичні питання не звучали б так гостро, якби вони не стали фундаментом для активної доктрини найновішого покоління російських революціонерів. На жаль, часи Герцена і Бакуніна, які більш-менш позитивно ставилися до українського питання, минули. Кримський, який висловлюється про Герцена і Бакуніна зі щирим захопленням, вибірає всі факти негативного ставлення сучасних російських соціалістів до національних прагнень пригноблених народів. Наприклад, Плеханов оголосив, що не бачить потреби в політичному обособленні Малоросії. Плехановська “Зоря” писала, що національна ідея підлягає викоріненню. Європейські соціалісти не кращі: Лассаль виступав проти прав малих націй, а Карл Лібкнехт¹ під час турецької війни 70-х років говорив про необхідність поставити в Австрії греблю, аби зупинити слов’янську хвилю.

“Саме в жодному разі, – пише Кримський, – зокрема українцям не можна вести спільну політичну боротьбу разом з великоруськими революціонерами, противниками царизму, попередньо широко не представивши їм на вид своєї власної програми і стремління, з якими вони зобов’язані рахуватися” [7, арк. 172]. Далі Кримський говорить (і ці його слова звучать пророче), що існує багато прикладів перетворення радикальних політиків у деспотів, котрі рятують “єдність держави”. Остання необхідна, як їм здається, для порятунку свободи і прогресу від замірів “сепаратизму”, котрий, на їхню думку, є символом реакції [3, 7]. Кримський висловлює впевненість, що сучасний російський соціалістичний рух не стоїть на засадах федералізму, а залишається на позиціях державно-національної централізації. Те, в якому напрямі думають російські революціонери, засвідчує навіть їхня “централістична” термінологія, схильність уживати поняття “народ Росії” замість “народи Росії”.

На переконання Кримського, вже перші українські соціалісти розуміли, що їм потрібна окрема від росіян політична організація. Кримський покладає певні надії на дві партії, які недавно з’явилися на політичній арені: Українську соціалістичну партію й Українську революційну партію. Його непокоїть, однак, що навіть українські соціалісти сповідують гасло свого “великого вчителя” Карла Маркса: “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!”.

Кримський виявляє добру обізнаність не лише із загальними питаннями, а й з деталями. Наприклад, він згадує видання соціал-революціонерів “Гасло”, яке видавалося в Чернівцях (на думку авторів “Гасла”, еволюція може перестрибнути з феодального ладу зразу в соціалістичний), згадує також “Іскру”, зазначаючи, що “Гасло” не погоджується з “Іскрою” в тому, що селянство і пролетаріат є двома цілком відмінними суспільними класами. Кримський поділяє думку “Гасла” про те, що в Україні існують дрібний пролетаріат і пролетаріат аграрний, хліборобський, який не може прогоститися своєю земельною власністю. Роль цього аграрного пролетаріату в революційно-політичному русі в Україні буде дуже великою.

Єфремов і “Національне питання в Норвегії”

Кримський констатує повсюдну тенденцію до національного пробудження: визволення Південної Америки, розпад Туреччини, вільнолюбство басків оживає в Іспанії; прагнуть відділення Сицилія, Ірландія; закипає національний елемент в Угорщині, Польщі, Чехії; наростає рух спротиву в усій ненімецькомовній Австрії. В бажанні відділитися, розділитися – дух часу. На цьому фоні українське

¹ Насправді йдеться про Вільгельма Лібкнехта (1826 – 1900). – Прим. О. Брайка.

прагнення автономії, український націоналізм, український сепаратизм не виглядають чимось винятковим.

Кримський ретельно конспектує, по суті переписує, лише перекладаючи російською мовою, першу, теоретичну частину статті Сергія Єфремова “Національне питання в Норвегії”, що друкувалася у ЛНВ за 1902 рік. Праця Єфремова є досить унікальною. Вона становить одну з перших серйозних спроб захисту доктрини націоналізму (звичайно, йдеться про український націоналізм) перед загрозою поширення космополітичних ідей.

Для Єфремова націоналізм є надзвичайно плідним фактором людського життя, не менш важливим за “соціально-економічні змагання”. Він нагадує, що ХІХ століття – це час воскресіння “мертвих” національностей, або таких, які видавалися “мертвими”. Італійці, греки, румуни, слов'янські народи повстали з могил, у яких були заживо поховані середньовічним суспільним ладом. Крім того, національна ідея не лише пішла в глибини народних мас, але й за змістом стала ширшою і поступово звільняється від ідей національної винятковості й шовінізму [5, 21]. І хоча Єфремов розподіляє нації на “культурні” і “некультурні”, на його думку, як перші, так і другі у свій спосіб ведуть боротьбу за “національну індивідуальність” Тільки в перших розуміння національної ідеї глибше, і боротьба за неї свідоміша. Отже, в націоналізмі Єфремов бачить “звичайний, неминучий хід історії, що веде до справжнього братерства поміж народами на ґрунті спільних інтересів, обопільної допомоги і згоди, а не загального нівелювання та однаковості самих лише зверхніх ознак” [5, 22]. Кримський переписує ці рядки, підкресливши їх.

Згідно з Єфремовим, “група людей, зв'язаних між собою одною мовою, одним світоглядом, спільною історією й традиціями, творить із себе ніби одну колективну особу – націю” [5, 20]. (Див.: [7, арк. 49]). Кожен окремо має свої індивідуальні риси, всі разом творять націю. Кожна нація має щось особливе, що відрізняє її від інших націй. Це – національний характер, мова і література, соціально-економічні погляди, право, релігія.

Між націями завжди існували тертя і конфлікти. Чим далі в старовину, тим більше було таких конфліктів, тим нетерпимішим було ставлення до “іноземця”. “Іноземець – це варвар”, – говорили в Давній Греції, “іноземець – це ворог”, – говорили в Римі. Націоналізм як доктрина дискредитований минулим, у якому домінувала ненависть до сусіда, іноземця, “чужого”. Тому Єфремов розділяє і протиставляє націоналізм і шовінізм. Він стверджує, і Кримський ретельно переписує його текст, що “націоналізм – річ нормальна, справедлива й поступова” [5, 23]. Єфремов зразу конкретизує свою думку: “Націоналізм – річ поступова й нормальна тоді лишень, коли ним кермує справедливість, гуманність, терпимість та повага до інших національностей...” [5, 24].

Націоналізм передбачає повагу до інших націй (виключає шовінізм, антисемітизм тощо), шовінізм – неповагу до них і бажання їх принизити або поглинути. “...Коли яка нація, задовільнивши свої природні національні потреби, на тому не зупиняється, а ще косим оком позирає на все чужоземне з тієї тільки причини, що воно чужоземне, а не розбираючи, чи добре воно, чи погане... коли захоче своєрідне, хоч би й не доладне, та китайським муром огорожує себе від корисних, але чужих впливів, – такий націоналізм справді і ненормальний, і шкідливий, і огидливий так само, як і ненажерлива людина” [5, 24]. “Так дивимось на націоналізм ми, українці” [7, арк. 52], – завершує цю розлогу цитату з Єфремова Кримський.

Погляди Єфремова – опора для Кримського в пошуках виправдання українського націоналізму й артикулювання його завдань. Український націоналізм має непогані перспективи в контексті піднесення національних

рухів у світі. Водночас він стоїть перед лицем неабиякої загрози: небезпеки марксизму. Тому Кримський намагається теоретизувати в руслі кількох взаємопов'язаних запитань: Що таке нація? Що таке націоналізм? Яким має бути український націоналізм?

Визначення нації

З'ясувати питання, що таке “нація”, “націоналізм”, а також “істинна теорія національності”, не так легко навіть для такої ерудованої й освіченої людини, як Кримський. Авторитетні джерела – Драгоманов, Єфремов, Каутський – теж не давали ясних відповідей.

Кримський намагається знайти найголовніший означник нації і пропонує визначення, що нагадує слова Ернеста Ренана зі статті “Що таке нація?” (1882), на яку Кримський, добре обізнаний зі сходознавчими працями Ренана, якраз і не посилається. Отже, Ренан стверджує: “Нація – це душа, духовний принцип” [10, 19]¹. Кримський пише: “У кожного народу існує **своєрідне духовне обличчя** і співіснування багатьох народних (збірних) образів є премудрим, бажаним, благим ділом, бо цією **багатоликістю** (Lit venia verbo!) спричинюється різносторонність, а відтак багатство, пишнота, яскравість загальнолюдської цивілізації” [7, арк. 7–8].

На думку Кримського, основою культурної своєрідності є мова. Середньовічна Європа, де домінувала латина, була значно біднішою в культурному сенсі порівняно з розквітом французької, англійської, італійської, іспанської, німецької та інших національних культур. Прогрес виграв від того, що національності звільнилися від латини. В наступному розвитку цивілізації Кримський бачить два процеси – національний егоїзм аж до канібалізму і (або) космополітизм.

Націоналізм і космополітизм, за Кримським, становитимуть дві головні тенденції суспільного розвитку у ХХ столітті. В перспективі цивілізовані народи будуть федералізуватися, зберігаючи політичну й культурну самобутність [7, арк. 9]. Отже, не знищення мов і культур з метою полегшення міжнародного економічного розвитку, як уважав Каутський, а співіснування народів. Цим шляхом, на думку Кримського, треба йти “нам”: поєднуючи те розумне, що є в націоналізмі, з тим благородним, що є в космополітизмі. (Цікаво, що “розумне” визначено як атрибут нації, “благородне” – як атрибут космополітизму чи інтернаціоналізму).

Кримський шукає методологічної опори своїм думкам у різних джерелах. Він із захопленням цитує російського революціонера-соціаліста Петра Лаврова, зокрема його “Історичні листи”, сприймає його ідеї прогресу і поєднання національного й інтернаціонального. Наприклад, Кримський цитує такий пасаж зі згаданої праці Лаврова: “Справжній національний патріотизм для особистості полягає в осмисленні природних потреб своєї нації критичним розумінням вимог загальнолюдського прогресу” [7, арк. 11].

В пошуку методологічних засад Кримський звертається до західної політичної філософії та науки. Як завжди, він химерний у своєму виборі джерел. Адже поряд із працею Джона Стюарта Міла “Представницьке управління” він детально конспектує книжку німецького історика Георга-Готфріда Гервінуса “Вступ до історії ХІХ століття”. Звичайно, йдеться про ті аспекти, які стосуються проблеми націоналізму.

Кримський шукає підтвердження своїх ідей у західних авторитетів, тому виписує з Гервінуса цитати про тенденцію до політичного розмежування племен і народів у відповідності з природними кордонами між національностями й мовами. “Два великі нещастя, яких зазнано з часів всесвітнього панування

¹Ця розвідка французького вченого надрукована українською мовою у виданні: Націоналізм: Антологія / Упорядники Олег Проценко, Василь Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2000. – Прим. О. Брайка.

Наполеона, тобто – пригнічення свободи всередині і порушення самостійності ззовні – і тепер ще лежать на сторіччі таким сильним гнітом, що всі важливі події останніх десятиліть є не чим іншим, як протидією продовженню і повторенню подібних нещасть” [7, арк. 14–15], – конспектує Кримський.

Він також широко цитує Міла, який визначає риси, необхідні для витворення національності. Це – мова, географічні кордони, спільна історична доля і т. д. Кримського цей перелік не задовольняє: він не знаходить у ньому головної, визначальної риси нації, яку сам безуспішно шукає. Далі Кримський пише про Італію, Німеччину, Швейцарію й аналізує риси, визначені Мілом на конкретних прикладах. Англійський філософ уважав, що “вільні установлення майже неможливі в країні, яка складається з різних національностей” [7, арк. 18]. Уряд такої країни схилитиметься до більшого чи меншого гноблення деяких з них. Кримський цитує Мілову думку про те, що вільні установлення вимагають, аби політичний кордон збігався з національним [7, арк. 19]. Ці слова, на погляд Кримського, справедливі й для сучасності і лишаться такими, “доки нова хвиля національних рухів не зломить деспотій державних мозаїк, цей спадок початку минулого віку” [7, арк. 19].

Українська національна ідея

Кримський доволі часто говорить від імені “ми”. Що вкладається в це поняття? Ми – це “політичні українці” [7, арк. 10]. (У цьому розумінні “ми” Кримський відходить від культурницького визначення нації і пристає до так званого “волютаристського”. Його суть зводиться до того, що “двоє людей є однієї нації, якщо і лише коли вони признають один одного як таких, хто належать до однієї нації” [9, 7]¹. Мабуть, саме через тяжіння до цього підходу Кримський жодного разу не згадує Гердера). Політичні українці не підтримують канібалістичних націоналізмів, проте солідаризуються з такими націоналізмами, які вважають справедливими. “Ми, політичні українці, заперечуємо свою спорідненість із французьким шовінізмом чи антисемітизмом; але підкреслюємо підтримку ірландського націоналізму” [7, арк. 10], – пише Кримський. Він не вдається в аналіз історії попереднього українського націоналізму. Однак очевидно, що здобутки українського націоналізму Кримського не задовольняють. Націоналізм потребує модернізації, і, власне, в цьому бачить завдання своєї праці Кримський.

Він зазначає: “Ми різко підкреслюємо, що не можемо бути солідарні з ученнями націоналістів “старого часу”, ніби кожний народ покликаний здійснювати якусь одну національну ідею, що ця остання впливає з внутрішніх властивостей народного духу, що єдність національної ідеї повинна виразитися в єдності національної історії, відтак заповіді минулого повинні служити кращим дороговказом на завдання майбутнього, а всіляке запозичення іззовні є не що інше, як зрада національним заповітам і спотворення національної ідеї!” [7, арк. 45]. Традиції минулого, таким чином, не можуть бути єдиною основою для творення сучасної нації. (Кримський несвідомо підриває концепцію механічного відродження). Нація повинна поважати традиції минулого, однак творити себе має на нових, сучасних засадах:

“Звичайно, ми маємо традиції. Ми говоримо про зв’язок різних періодів природної еволюції, пережитих Україною і про те, що передано нам з теорії й практики українцями минулих формацій. І ми також прагнемо скористатися природною еволюцією цілком доцільно й узгодити сучасну її стадію з нашими політико-соціальними та економічними ідеалами. Ця справа використання природної еволюції життя України з метою вищих людських ідеалів велася

¹Цитована праця надрукована українською мовою у виданні: Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. – Київ: Таксон, 2003. – *Прим. О. Брайка.*

вже в історії нашої самосвідомості – як теоретично, так і практично: ми користуємося культурною традицією тих наших благородних, вільнодумних предків, які саме прагнули встановити “єдність суспільного українського виховання в певному окресленому напрямі” і для яких історія і культура рідної країни не була “загальним місцем”, а інтереси сіроми, цього в минулому єдиного носія й охоронця ментальності української, – послужать за вказівну зірку в їх багатостраждальному мандрівному житті. Наше і наступні покоління істинної української інтелігенції прикладуть свою працю до вже зробленого і створять нові традиції, зв’язок яких з минулими ніколи не зможе зникнути, надавши їм духу сучасності відповідно до суспільних ідеалів. Хай старе померло, – нове, молоде, заступить його місце, взявши його прапор свободи, незалежності й науки” [7, арк. 45–46].

І хоча далі за цим текстом іде вірш: “Запорожжя та козацтво / Спать уклалося в журбі... / Інший час, панове-братство, / Інші теми на добі!...”, навіть цей слабенький куплет не може підірвати пафосу модернізації, яким проникнута праця Кримського.

У цьому сенсі Кримський знову перегукується з Ренаном, який конкретизував свої слова “нація – це душа, духовний принцип” таким чином: “Дві речі, справді єдині, складають цю душу, або духовний принцип. Одна лежить у минулому, друга в майбутньому. Перше – спільне право на багатий спадок пам’яті... друге – сьогоднішній консенсус, бажання жити разом...” [10, 19].

На думку Кримського, український націоналізм глибоко демократичний: “На прапорі українського націоналізму передовсім написано: повага до людської особи, боротьба за права особи і суспільства. Націоналізм наш – пробудження свідомості, вільної думки й вільної самостійної критики... націоналізм український – це право українського народу на свою землю, облиту його потом і кров’ю, право на роботу, яка дає можливість не жити надголодь, право на власне самовизначення. Все, що прагне здійснити ці цілі, приведе український народ до кращого становища, до вигідніших умов, не знищуючи його національних, політичних і людських прав. А через це і діяльність націоналіста-народовця не може обмежуватися винятково розвитком рідної мови, а зобов’язана захоплювати всі духовні, побутові, економічні та політико-правові сторони життя нашої нації в їх національно-політичних формах” [7, арк. 47]. Ця прокламація завершується емоційним вибухом, таким характерним для Кримського:

“Так, кажуть – національність форма і без неї можна прожити... її можна відкинути... Так вирвіть же, вирвіть спочатку моє серце, яким я люблю, а тоді розглагольствуйте зі мною проти національності!...” [7, арк. 47].

Література і націоналізм

Кримський не був би собою, якби в рамках теми “сучасного українства” і завдань сучасного націоналізму не звернув уваги на літературу. В його праці передбачався розділ “Українська література”, який починався епіграфами з патріотичних віршів Самійленка і Грабовського та провокаційною цитатою з Каутського, що, мовляв, у майбутньому національні мови залишаться лише для домашнього вжитку. Кримський склав солідну бібліографію усіх останніх публікацій у російській періодиці, що стосувалися української літератури. Крім того, він озброївся величезною кількістю цитат і підтверджень свого головного аргументу: література, слово формують націю, а національність є важливим фактором художньої творчості. В захисті права української літератури на самостійність Кримський знову спирається на Драгоманова, зокрема на статтю “По вопросу о малорусской литературе” (1876).

Драгоманов писав, що закон 1876 року лише “посилив у малоросах енергію самозахисту” [4, 161] й “Українцям залишається тільки йти своєю дорогою і працювати, працювати й працювати для свого народу, сподіваючись лише на свої сили...” [4, 162]. Він підкреслював демократизм української літератури як найблагороднішу її рису: ідея “писати про маси народу мовою їх самих... настільки висока й широка, що вище і ширше неї мало можна знайти ідей...” [4, 181]. Кримський перебирає від Драгоманова і поглиблює цей пафос демократизму.

Проте в ставленні до Драгоманова Кримський залишається амбівалентним: наснажуючись його ідеями, все-таки далі веде з ним полеміку. З одного боку, з пієтетом посилається на праці Драгоманова, з іншого – вважає, що Драгоманов був людиною свого часу, а час вже змінився. І сьогодні не все, сказане Драгомановим, відповідає сучасним потребам. Зокрема, Драгоманов покладав надії на ліберальні сили Росії, як потенційних союзників у визвольній боротьбі українців. На думку Кримського, такі надії нереалістичні. (“На “братів-слов’ян” так само ніхто не покладається, бо в них своїх справ – тьма тьмою” [7, арк. 88]).

Драгоманов писав, що без Пушкіна, Лермонтова, Герцена, Белінського, Гоголя, Костомарова важко собі уявити виховання як українців, так і росіян [4, 165]. Кримський саркастично запитує з цього приводу: якщо це так, то чи потрібна взагалі окрема українська література? Чи не краще користуватися цим спільним багатством? Драгоманов уважав, що Україна органічно пов’язана з Великоросією [4, 191]. Органічно чи механічно? – запитує Кримський. І відповідає запитанням на запитання: Чи існує органічний зв’язок між чехами і мадярами, чехами і німцями, поляками і німцями? У примітці Кримський говорить про існування взаємної неприязні на рівні народу, зокрема між російськими й українськими селянами. Далі стверджує, що для освіти українців російська культура не обов’язкова, адже галицькі українці, наприклад, освічуються на літературі німецькій, польській, мадярській [7, арк. 90]. Драгоманов вдячний великоруській культурі за своє виховання, пише Кримський. Але чи можна цю вдячність поширювати на двадцять п’ять мільйонів українського народу? Краще б ця “вільна” наука залишалася в Росії, щоб не руйнувати віру в її “західний дух”.

Праця Кримського планувалася як популярно-публіцистична. Тому він робить детальні екскурси в історію, починаючи від Київської Русі, доводячи, що впродовж усіх віків українська література йшла власним шляхом, відмінним від шляху російської літератури. Він говорить про історичну роль козаччини, про XVIII століття. І, звичайно, найдетальніше спиняється на літературі XIX століття. У ньому виділяє Шевченка і Кирило-Мефодіївське братство, яке дало надію на визволення. Зазначає відмінність українського слов’янофільства від російського. Нарешті Кримський характеризує сучасні умови розвитку української літератури в Росії, відзначає видатну роль у ньому Галичини й те, що попри несприятливі умови в українській літературі є цікаві явища (альманахи “Вік”, “Дубове листя”). Що б не говорили окремі особи про розвиток української літератури, її доля не залежить від жодних тверджень і пророцтв. З кінця XVIII століття українська література повернула на шлях самобутнього розвитку і продовжує йти цим шляхом.

Кримський цитує велику кількість народних пісень, аби продемонструвати, що український народ завжди відчував свою окремішність. Він так само цитує вірші Шевченка, Франка, Куліша та інших з метою показати, що український народ живий, має свою історію і літературу, має інтелектуально-потенційні сили, які вже заявляли про себе в попередні епохи, “він лише темний і обережний”

[7, арк. 104]. Крики ренегатів і космополітів: “ви ґальванізуєте труп” не мають підстав.

Кримський виявляє амбівалентне ставлення до української інтелігенції. З одного боку, він засуджує її за те, що вона працює для народу недостатньо, з іншого – визнає, що вона існує й готова виконати свої завдання:

“Отже, український народ не помер національно та морально: він живий і також, хоч і примітивно, готовий до питань соціально-політичних, як і в попередні, старі часи. На голови ренегата-інтелігенції падають його прокляття за те, що вона завжди покидала цей народ... в трудні й тяжкі часи його історичного життя, повного невимовних страждань і загибелі, і нарешті зовсім залишила його напризволяще. Але доля цього народу-мужика не заснула навіки: народилася нова українська інтелігенція, для якої інтереси народу і його майбутність, його творчість і прогрес стали метою життя, яке вона приносить на вітар служіння нещасливій батьківщині...” [7, арк. 148–149].

Кримський, безперечно, мав на увазі себе, свого близького друга Сергія Єфремова, свого колегу і в перспективі опонента Михайла Грушевського та багатьох інших українських письменників та вчених, котрі готували фундамент нового, модерного українського націоналізму.

Висновки

Своєрідність аналізу праці Кримського “Що таке сучасне українство?” полягає в тому, що йдеться про книгу, якої Кримський так і не написав. Перед нами конспект, чернетка, лабораторія. Видно методологію, джерела, напрям аргументації та пафос. Видно задум, який видається вкрай плідним як в інтелектуальному, так і в політичному сенсі. Але результату – завершеного, опублікованого тексту – немає. Чим не ще одне підтвердження, що українська історія часто постає як історія намірів, а не звершень?

Книжка Кримського хаотична, в ній надто багато цитат і чимало невідповідностей. Автором часто керують нестримні емоції, зокрема загострене, нервово почуття патріотизму, хоча перемагає логіка і звичайний common sense. Він химерно поєднує холодну саркастичність із патетичними ліричними відступами. Книжка має наскрізну, об'єднувальну мету: запобігти поширенню соціалізму марксівського типу.

Погодитися з соціалістичним розв'язанням національного питання означало відмовитися від української ідеї. Інший варіант (і це, власне, мета твору Кримського) – запропонувати свою теорію, в котрій соціалізм та націоналізм, утворюючи певний цілком здоровий гібрид, поставали б як інструмент формування модерної нації.

Переважна більшість цитованих Кримським авторів – це історики літератури, філологи, письменники. Меншою мірою – політичні публіцисти і філософи. Згадки про імена теоретиків власне націоналізму відсутні. Можна пошкодувати, що Кримському не трапився томик Фрідріха Ліста, автора книжки “Національна система політичної економії” (1845), яка вийшла російською мовою 1891 року й завоювала серед російських політичних діячів деяких прихильників (Сергій Вітте, Петро Струве). Єдині джерела, на які посилається Кримський, аналізуючи зв'язок економічного і національного питання, – твори Каутського й Бебеля, з котрими автор рішуче не погоджується. Що ж до Росії, то, як пише Роман Шпорлюк, “саме марксизм, а не лістівський націоналізм, визначив теоретичні рамки дискусії серед російської інтелігенції щодо сучасного й майбутнього Росії” [8, 389]. Тому Кримський логічно звернув велику увагу на російський марксизм. Крім того, на відміну від Струве чи Вітте, Кримського цікавить не можливість націоналістичної доктрини для Росії, а побудова націоналістичної доктрини для України.

Можна пофантазувати на тему: що було б, якби Кримський дописав і видав свою книжку. Вона могла б стати певним етапом інтелектуальної й політичної історії України, певним застереженням проти небезпеки “пролетарського інтернаціоналізму”, певною точкою відліку для наступних поколінь, хоча б для теоретиків “Української хати”, які в 1909 – 1914 роках обґрунтовували засади “сильного”, ніцшеанського націоналізму, чи українських марксистів покоління Миколи Хвильового, чи для дисидентів 60-х років, які не менш палко за Кримського прагнули поєднати соціалізм і націоналізм у концепції майбутнього України.

Інтелектуальна історія українського соціалізму, як і українського націоналізму, ще не написана. З неї випадають певні постаті, котрі були не професійними теоретиками, а поетами, прозаїками, критиками, вченими, збирачами фольклору та укладачами словників. Останніх ми вже звикли звинувачувати в народництві, утилітаризмі, політичній тенденційності художньої та наукової творчості. Та чи не пора подивитися на Франка, Грінченка, Єфремова, Кримського та багатьох інших як на персонажів і творців української політики, теоретиків націоналізму, соціалізму і т. д., які, крім усього іншого, ще писали вірші, оповідання, романи, статті (і дуже часто у віршах висловлювали ідеї, придатні для трактату, тому що трактати були заборонені). І подивитися на останніх як на політичний текст, як на національний наратив, або “наратив нації”, який, може, і не має надто великої художньої цінності, однак має величезне політичне значення. Ці люди мали колосальну творчу й політичну уяву, в якій досить виразно поставала нація – ця, за визначенням Бенедикта Андерсона, “уявна спільнота”. Без таких актів уяви, або, точніше, уявляння нація неможлива.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бєбєль А.* Женщина и социализм. – Москва, 1959.
2. *Будзиновський В.* Додаток // *Кавці К.* Народність і її початки / з додатком В. Будзиновського. – Львів, 1899.
3. *Драгоманов М. П.* Историческая Польша и великорусская демократия // Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова. – Париж, 1905. – Т. 1.
4. *Драгоманов М. П.* По вопросу о малорусской литературе // Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова. – Париж, [б.г.]. – Т. 2.
5. *Єфремов С.* Національне питання в Норвегії // ЛНВ. – 1902. – Т. XVII, кн. 1–3.
6. *Кавці К.* Народність і її початки / з додатком В. Будзиновського. – Львів. – 1899.
7. *Крымский А.* Что такое современное украинство? Научное исследование. Нач. XX в. IP НБУВ. – Ф. 36. – Спр. 660.
8. *Шпюфлюк Р.* Комунизм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. – Київ, 1998.
9. *Gellner E.* Nations and Nationalism. – Ithaca, 1983.
10. *Renan E.* What is a nation? // Nation and narration / Ed. by Homi K. Bhabha. – London, New York, 1990.

